

PRZEMYSŁAW BENKEN,
KRYZYS W KOMUNISTYCZNYCH CHINACH
W 1989 ROKU I JEGO WPŁYW NA SYTUACJĘ W PRL
ORAZ STOSUNKI DWUSTRONNE. PRZYCZYNY,
PRZEBIEG, KONSEKWENCJE, Instytut Pamięci
Narodowej, Szczecin–Warszawa 2022, 400 s.

W polskiej literaturze przedmiotu problematyka najnowszej historii Chin jest zdumiewająco słabo obecna. Jeżeli zważymy, że mamy do czynienia z jednym z najważniejszych globalnych graczy, którego dzisiejsza, bardzo ważna pozycja międzynarodowa jest głęboko zakorzeniona w wydarzeniach XX stulecia, trudno mieć wątpliwości, że tematykę tę warto studiować. Książka Przemysława Benkena jest jedną z nielicznych na krajowym rynku wydawniczym prób zmierzenia się z historią Chin ludowych, a przede wszystkim z okresem ich tranzycji od pogrążonego w chaosie państwa, jakie zostawił po sobie Mao Zedong, umierając w połowie lat siedemdziesiątych, po dynamiczną gospodarkę, otwartą na globalne rynki, rosnącą w tempie nieosiągalnym dla innych krajów. Fundamentalnie istotnym wydarzeniem w najnowszych dziejach Chin jest stłumienie protestów studenckich na placu Niebiańskiego Spokoju. Symboliczne znaczenie tego wydarzenia jest bezdyskusyjne, choć, jak udowadnia Autor, protesty te były znacznie szersze i nie wszyscy ich uczestnicy byli studentami. Z polskiego punktu widzenia podkreślała je jeszcze data tego wydarzenia, do masakry doszło bowiem 4 czerwca 1989 r., a zatem w chwili, gdy w Polsce odbywała się pierwsza tura wyborów kontraktowych, uzgodnionych przy Okrągłym Stole, które przyspieszyły upadek systemu komunistycznego w naszym kraju.

Przemysław Benken we wstępie obiecuje czytelnikowi opracowanie w formie monografii naukowej (s. 10). Pierwszy rozdział jego książki traktuje o tle wydarzeń w Chinach, w tym o przyczynach kryzysu, w którym znalazło się Państwo Środka w 1989 r. Na kłopoty strukturalne nakładały się wewnętrzne konflikty w łonie kierownictwa Komunistycznej Partii Chin i rozmaite próby ich rozwiązania. Rozdział drugi – liczący ponad 160 stron i stanowiący serce całej narracji – to drobiazgowy opis wydarzeń, które miały miejsce wiosną 1989 r. w Pekinie, a w mniejszym stopniu także w innych miastach ChRL. Trzeci rozdział stanowi charakterystykę konsekwencji wydarzeń z początku czerwca 1989 r. Dowiemy

się z niego, jak na brutalną pacyfikację zareagował świat, a także jak wpłynęła ona na kurs chińskiej polityki wewnętrznej. Wreszcie, rozdział czwarty przynosi charakterystykę rozwoju stosunków polsko-chińskich w drugiej połowie lat osiemdziesiątych, począwszy od nowego otwarcia i wizyt na najwyższym szczeblu władzy, złożonych w Pekinie przez przedstawicieli kierownictwa PRL, a skończywszy na uznaniu przez Chińczyków Polski za kraj, który dokonał komunistycznej apostazji i znalazł się w amerykańskiej strefie wpływów.

Jak wspomniałem, omawiana książka wypełnia dostrzegalną lukę w krajowej historiografii. Jeśli nie liczyć niemającego charakteru naukowego reportażu Wojciecha Giełżyńskiego czy pracy Bogdana Góralczyka o wyraźnych cechach publikacji popularyzatorskiej, o współczesnych Chinach i kryzysie politycznym końcówki lat osiemdziesiątych właściwie nie pisano. Wypada zatem z uznaniem przyjąć sam pomysł zbadania dziejów Państwa Środka tego okresu. W polskiej twórczości naukowej rozważania Benkena pozostają unikatowe. Poważnym pytaniem jest jednak, w jakim stopniu jego wnioski są nowatorskie w świetle nauki globalnej, przede wszystkim anglosaskiej.

Pełny i nieskrępowany dostęp do źródeł chińskich z omawianej epoki jest niemożliwy, autor bowiem nie posługuje się językiem Konfucjusza, a ponadto w totalitarnej satrapii wszystkie kluczowe dokumenty zamknięte są na cztery spusty. Nie jest zatem dziełem przypadku, że większość źródeł, którymi posługuje się Benken, to dokumenty chińskie przetłumaczone na angielski, publikowane w Stanach Zjednoczonych. Na pierwszy plan wysuwają się tu zwłaszcza materiały z zasobów Foreign Relations of the United States: *The US "Tiananmen Papers". New Documents Reveal US Perceptions of 1989 Chinese Political Crisis* czy *Tiananmen Square, 1989: The Declassified History*. Są to źródła o zasadniczym znaczeniu, umożliwiające nie tylko analizę stanowiska USA i państw Zachodu wobec kryzysu chińskiego. Dają one także całkiem dobry wgląd w procesy decyzyjne wewnątrz kierownictwa ChRL, na czele z nawarstwiającymi się konfliktami personalnymi pomiędzy konserwatystami a „liberałami”. Świetnie widoczne są także różnice generacyjne w podejściu nie tylko do kryzysu, lecz także do obieranych celów rozwojowych Chin na kolejne dziesięciolecia. Przetransponowanie tych analiz i skonsumowanie ich w polskiej publikacji to niewątpliwie mocna strona recenzowanej książki. Rozważając sytuację Polski u schyłku lat osiemdziesiątych w kontekście globalnych powiązań, należy dostrzegać „wariant chiński” jako możliwą alternatywę.

Jednocześnie trudno oprzeć się wrażeniu, że analizy Benkena są dość powierzchowne. Wiele z przedstawionych przez niego poglądów jest wprost wziętych z opracowań autorów anglosaskich, które już od lat funkcjonują w przestrzeni naukowej. Samo w sobie nie stanowi to zarzutu, ale pozostaje pytanie: co nowego, poza zreferowaniem istniejącego stanu badań, może nam zaproponować autor omawianej pracy? Nie wprowadza on nas głębiej w debaty, które toczą się od lat na temat natury chińskich przekształceń. To każe postawić pytanie: jak dalece Benken się w tych debatach orientuje? Dyskusje rozpięte pomiędzy interpretacjami widzącymi w komunistycznym reżimie inkarnację trwającej od tysiącleci chińskiej cywilizacji a spojrzeniem na współczesny Pekin jako na fenomen na wskroś nowoczesny trwają przecież w najlepsze. Czy to skuteczność teoretycznego modelu i struktur, czy może raczej mentalność Chińczyków spowodowała, że tzw. wariant chiński się ostatecznie powiódł?

Spójrzmy na ten problem w powiększeniu. Jednym z chętnie przywoływanych w książce autorów jest Brytyjczyk (nie Amerykanin, jak twierdzi autor) Rana Mitter. Naukowiec z Cambridge patrzy na Chiny w długiej perspektywie (zasłynął zwłaszcza badaniami nad Chinami republikańskimi). Jest on skłonny krytykować protestujących studentów z placu Niebiańskiego Spokoju za to, że nie uszanowali władzy i – szerzej – za to, że nie mieli czytelnego programu politycznego dla całego ogromnego kraju. Jest to konserwatywne spojrzenie, cechujące się wielką nieufnością wobec samej natury politycznej zmiany i – jak słusznie zauważa autor omawianej książki – bliskie spojrzeniu KPCh na ten problem. Benken wskazuje, że można z takim spojrzeniem polemizować (s. 359) – zgoda, można wszak polemizować z każdym poglądem – nie pisze jednak, czy gotów byłby sam taką polemikę podjąć i jakimi argumentami by się w niej posłużył. W dodatku *passus* ten znajduje się w podsumowaniu książki, gdzie interpretacyjne zamiary autora winny już być czytelnikowi wyłożone. A zatem, czy korzystając z publikowanych źródeł oraz – w znacznej mierze – z publikacji anglojęzycznych, Benken potrafi zaproponować szersze, autorskie interpretacje, które pozwoliłyby spojrzeć na analizowane wydarzenia z nowej perspektywy? Można mieć uzasadnione wątpliwości.

Elementem odróżniającym recenzowaną pracę od wszystkich innych, poświęconych omawianej problematyce, jest wykorzystanie dokumentów polskich, zarówno wytworzonych przez tajną policję, z Archiwum IPN, jak również tych, które „po linii partyjnej” trafiały do Warszawy, a częstokroć były zbierane przez polskich dyplomatów w Pekinie. To z pewnością duży walor publikacji. Pozwala ona na dojrzenie innej płaszczyzny funkcjonowania chińskiego kolosa, który w relacjach z PRL występował w zupełnie innej roli niż wobec gorbaczowowskiego ZSRR, nie wspominając o państwach globalnego Zachodu. W rozmowach z polskimi towarzyszami Chińczycy niekiedy ujawniali więcej, co pozwala zajrzeć za kulisy wydarzeń politycznych i zrozumieć naturę nadziei, którą wiązano z ewolucją polityczną ChRL. Jednocześnie trudno nie mieć poczucia, że przyjęta przez autora konstrukcja książki nie pozwoliła w pełni zrobić użytku z tego atutu. Dokumenty polskie wykorzystywane są w toku całej narracji, w największym stopniu w rozdziale ostatnim, do którego jeszcze nawiążę. Jednak materiały te nie są przez Benkena wykorzystane w celu stworzenia autonomicznej platformy interpretacyjnej, pozwalającej na przykład spojrzeć na problemy chińskie z polskiej perspektywy. W ten sposób można by nawiązać choćby do sposobu myślenia przedstawionego przez Adama Leszczyńskiego w jego brawurowym *Skoku w nowoczesność* (2013). Autor tej ostatniej publikacji interpretował lewicowe, „populistyczne” rozwiązania gospodarcze jako poważną inspirację dla krajów peryferyjnych czy półperyferyjnych. Rozwiązania chińskie z końca lat osiemdziesiątych były bardzo często punktem odniesienia dla krajów globalnego systemu komunistycznego i – mówiąc w dużym skrócie – nadzieją na to, że niewydolny system sowiecki da się zastąpić wydolnym modelem stworzonym w ChRL.

Doprecyzujmy raz jeszcze: tzw. wariant chiński to taka ścieżka w rozwoju komunizmu, na której władza polityczna zostaje w całości przy ścisłym kierownictwie partii komunistycznej, przy jednoczesnym poluzowaniu kontroli nad ekonomią. Czy towarzysze w KC PZPR rzeczywiście interesowali się przemianami gospodarczymi w Chinach? To ważne pytanie, wymagające poważnej, pogłębionej odpowiedzi. Gdyby posługiwać się

dokumentami dyplomatycznymi lub bliskimi dyplomatycznym, doszlibyśmy do wniosku, że tak było. Kryje się tu jednak pułapka. Nie zawsze bowiem deklaratywne zainteresowanie musi przekładać się na konkretną politykę. Spójrzmy na przykład z innego obszaru. Gdy we wrześniu 1988 r. do Polski przyjechał Zuhajr Maszarika, wiceprezydent Syrii, media polskie podały informację o jego wielkim zainteresowaniu działaniami PRON. Czy jednak przełożyło się to na jakiegokolwiek konkrety? Czy syryjski Postępowy Front Narodowy zyskał swojego Jana Dobraczyńskiego czy Stanisława Cioska? Nic z tych rzeczy.

Wróćmy do „wariantu chińskiego”. Czy towarzysze z KC PZPR w swoich dokumentach i działaniach odwoływali się do inspiracji nim? Według znanych mi dokumentów i wyników badań – nie. Przywoływali inne koncepcje: oczywiście pierestrojkę, ale także sowiecką Nową Ekonomiczną Politykę, w mniejszej mierze także idee węgierskie, stanowiące kolejne inkarnacje Nowego Ekonomicznego Mechanizmu. Natomiast podobnych chińskich impulsów – nad czym ubolewam – nie udało się pokazać Benkenowi w omawianej książce. A byłoby to istotne z przynajmniej dwóch powodów. Po pierwsze, nie bez słuszności polscy historycy traktują ChRL jako kontrpunkt dla polskich wydarzeń z 1989 r. Po drugie, brak inspirowania się przykładem Chin pokazuje jak na dłoni nie-suwerenność Polski. Towarzysze z gmachu KC nie mogli swobodnie dobierać modeli rozwojowych – te były okrojone z Moskwy. Być może już nie tak brutalnie, jak za czasów Breżniewa, ale jednak. To zaś prowadzi z kolei do bardziej, niż do tej pory, krytycznej oceny Michała Gorbaczowa i jego polityki wobec PRL.

Ostatnim zagadnieniem, które w moim przekonaniu należy poruszyć w tej recenzji, jest to, do jakiego stopnia chińscy protestujący na placu Niebiańskiego Spokoju inspirowali się Polską i opozycyjnym ruchem *nonviolence* – Solidarnością. Benken nawiązuje do tego w kilku miejscach, nie pogłębia jednak swoich obserwacji. A tymczasem cytowany przez niego tekst z wiosny 1989 r., autorstwa jednego z przywódców strajków studenckich, głosi: „Uważamy, że droga obrona przez Polskę, Węgry i Czechosłowację jest jedynym wyjściem, by uratować kraje socjalistyczne przed kryzysami wewnętrznymi” (s. 36). Konia z rzędem temu, kto wyjaśni, dlaczego wśród „czempionów pierestrojki” została wymieniona Czechosłowacja, w której zamordyzm trwał w tym czasie w najlepsze. Dobrze pokazuje to, że ogólnie młodzi Chińczycy nie mieli większego pojęcia o naszej części świata. Solidarność była hasłem, antytezą rzeczywistości, którą mogli dostrzegać gołym okiem wokół siebie, Lech Wałęsa zaś trybunem ludowym, przywódcą kierującym buntem. Być może samo w sobie nie jest to mało. Pozostaje jednak pytanie, jak głęboki był wpływ sytuacji polskiej na to, co działo się w Chinach i *vice versa*. Książka Benkena, próbującego skłonić czytelnika do studiowania dziejów obu państw równoległe, nie przekonuje ostatecznie, że te więzy były istotne.

Kryzys w komunistycznych Chinach... jest książką wartą lektury. Na poziomie deskryptywnym stanowi interesujące uzupełnienie wiedzy o świecie końca lat osiemdziesiątych, w którym upadała Polska komunistyczna, a rodziła się niepodległa III RP. Wewnętrzne procesy w chińskiej partii komunistycznej, do pewnego stopnia dynamika zmian społecznych w Państwie Środka oraz opis kilkudziesięciu dni kryzysu politycznego na ulicach Pekinu – to elementy, które pozwolą dojrzeć krajowym historykom szerszy kontekst wydarzeń w Polsce. Miejmy też nadzieję, że sprowokuje to pogłębione naukowe badania nad

Chinami i ich rolą w światowym systemie komunistycznym, wszak znaczenie Pekinu jako alternatywnego bieguna ideologicznego było dostrzegalne, także w naszej części Europy, już po rozłamie chińsko-sowieckim w początkach lat sześćdziesiątych. Jednocześnie recenzowana praca rozczarowuje skromnymi ambicjami interpretacyjnymi. Stanowi ona niewątpliwie interesujący opis zjawisk, natomiast – przy wszystkich zaletach – trudno ją uznać za znaczny wkład autora w rozwój nauk historycznych.

Michał Przeperski

Instytut Historii Nauki PAN
ORCID: 0000-0003-2712-5711

MICHAŁ PRZEPERSKI – doktor historii, pracownik Instytutu Historii Nauki PAN oraz Muzeum Historii Polski (od czerwca 2022 r. jego rzecznik prasowy), specjalizuje się w dziejach Europy Środkowej w XX w. Autor książek, m.in. *Gorące lata trzydzieste. Wydarzenia, które wstrząsnęły Rzeczpospolitą* (2014), *Nieźnośny ciężar braterstwa. Konflikty polsko-czeskie w XX wieku* (2016) i *Mieczysław F. Rakowski. Biografia polityczna* (2021). W 2017 r. laureat nagrody „Nowych Książek” dla najlepszej książki, a w roku 2021 – Nagrody Naukowej tygodnika „Polityka”, Nagrody Specjalnej Fundacji Identitas oraz nagrody KLIO. Kontakt: m.przeperski@gmail.com

MICHAŁ PRZEPERSKI – PhD (history), employee of the Institute for the History of Science of the Polish Academy of Sciences and the Museum of Polish History (since June 2022 its spokesperson), specialises in the history of Central Europe in the 20th century. Author of, among other titles, the following books: *Gorące lata trzydzieste. Wydarzenia, które wstrząsnęły Rzeczpospolitą* [The Hot Thirties: Events that Shook the Republic] (2014), *Nieźnośny ciężar braterstwa. Konflikty polsko-czeskie w XX wieku* [The Unbearable Burden of Fraternity: Polish-Czech Conflicts in the 20th Century] (2016) and *Mieczysław F. Rakowski. Biografia polityczna* [Mieczysław F. Rakowski: A Political Biography] (2021). In 2017, he was awarded the “Nowe Książki” Prize for the best book, and in 2021: the Scientific Award of the “Polityka” weekly, the Special Prize of the Identitas Foundation and the KLIO Award. Contact: m.przeperski@gmail.com